

Holdfényben a darvak később térnek vissza

Angliában végzett megfigyelések szerint a bíbic, amely rendszerint napközben jár táplálék után, és éjszaka pihen, a téli hónapokban teliholdnál is élelem után kutat, hacsak nem borítja sűrű felhőtakaró az eget. A darvak holdfényes éjszakákon gyakran később térnek vissza pihenőhelyükre, és az Európa és Ázsia számos térségében őshonos mezei pacsirták vonulását egy a félholdtól a teliholdig növekvő fázis határozza meg. Ennek nyilvánvaló oka, hogy a Dél-Európába és Észak-Afrikába repülés során könnyebb a tájékozódás, ha közel egy hétig jobb fényviszonyok segítik a madarakat.

Az afrikai ganajtúró bogár ugyancsak képes a holdfényben tájékozódni különösen érzékeny szemével. Az ösvény, amelyen a bogár kis galacsinját hengergeti, azért egyenes, mert az állat számára a Hold tájékozódási pontként szolgál. A holdfázisok emberre gyakorolt élettani hatásáról számos elméletünk van, azonban ezek többségét kísérletileg sohasem sikerült igazolni.

Mindazonáltal: mielőtt a mindenütt jelen lévő mesterséges fény az éjszakát úgyszólván nappallá varázsolta, a holdfény minden bizonnyal sokkal fontosabb szerephez jutott. Régebben ténylegesen felelős lehetett azért, hogy megzavarta az emberek álmát – pontosan úgy, mint ma, amikor nem tudunk aludni egy épp az ablakunkba világító utcai lámpa miatt.

Ha egy felhőtlen és légszennyezéstől mentes éjszakai égboltot képzelünk el, amelyet telihold világít meg, fogalmat alkothatunk arról, hogy a korábbi idők embere számára mekkora jelentőséggel bírt Földünk mellékbolygója. A Hold fázisaival segített az időt mérni.

Ugyan továbbra is az éjszakai égboltunk éke és magányos álmodozók társa, azonban tájékozódásra alig használjuk már. Sokkal inkább tekintünk úgy a Holdra, a mi Holdunkra, mint csupán jelentéktelen, sivár díszletre, esetleg energiaforrások lelőhelyére vagy mint alkalmas köztes állomásra a világűr még távolabbi célpontjainak eléréséhez. Az igazat megvallva, ez eléggé sajnálatos.

A szerzőről:

Bernd Brunner – a Hold nagy ismerője. A számos szakkönyv szerzője amerikanisztikát és kultúrtudományt tanult. Épp most jelent meg a *Mond und Mensch – Die Geschichte einer besonderen Beziehung* ('A Hold és az ember – egy különleges viszony története') című könyve (AT Verlag, Aarau, 2019, 176 oldal)

(*Neue Zürcher Zeitung*)

Robert Zaretsky

Az új hazafiság gyökerei

70 év eltelte után Simone Weil fontosabb,
mint valaha

1949-ben Franciaország legrangosabb kiadója, a Gallimard, egy újabb könyvvel bővítette *Espoir* című sorozatát. Egy olyan időben, amikor az *espoir-t*, vagyis a „reményt” olyan szűken mérték, mint a kenyéradagokat, optimistának tűnt a név. Franciaország még alig emelkedett ki a világháború romjaiból, máris dolgozni kezdtek a hidegháború erői. A könyv szerkesztői által írt előszava sem volt biztatóbb. Arra hívta fel a figyelmet, hogy a könyv – amely egy befejezetlen kéziratot alapul – szigorú és könyörtelen volt az Európára váró kétségbeejtő helyzet elemzését illetően. Mégis „elképzелhetetlen Európában újjászületés” anélkül, hogy számot ne vetnének a szerző üzenetével – olvasható az előszóban.

A szerkesztő történetesen a francia ellenállás és a francia egzisztencializmus világhírű hangja, Albert Camus volt, a könyv pedig, amelyet ismertetett, a *L'Enracinement*, azaz *Begyökerezettség* címet viselte. Soha nem találkozott szerzőjével, aki 1943-ban halt meg Angliában, míg Charles de Gaulle alatt a Szabad Francia Erők elemzőjeként dolgozott. A könyv valójában a háború utáni Franciaországnak szánt szakpolitikai dokumentum. A tábornok – ahogy ennek a konkrét elemzőnek az írásainál szokása volt – úgy tűnik, figyelmen kívül hagyta. Ez nem okozott volna meglepetést az elemzőnek,

aki így írt egy levelében: „Természetesen, nem hiszem azt, hogy józan ésszel meggondolva valami arra utalna, hogy amit írok, annak bármiféle hatása lesz. De, mint sejtethed, ez engem nem tántorít el az írástól.”

Amióta a könyv 70 évvel ezelőtt megjelent, a tudósok egyfolytában a szerzőjéről, Simone Weilről írnak. Különösen a politológusok tanulmányozták azt, amit Camus Weil „exigences”-einek, azaz követelményeinek nevezett a *Begyökerezettség*ben. Bár a szöveg elfogult, helytállóbb, mint valaha. Egy olyan világban, ahol 70 millió embert kényszerítettek erőszakkal otthonaik elhagyására, egy olyan korban, amely az identitáspolitikát és az etnonacionalizmus erőszakos újjáéledésének a tanúja, egy olyan időben, amikor az emberi jogok értéke még soha nem tűnt bizonytalanabbnak, Weil egy furcsa, de ellenállhatatlan receptet ajánl.

„A gyökeret eresztés talán a legfontosabb és legkevésbé ismert szükséglete az emberi léleknek – írja. – ... Az emberi lény már eleve rendelkezik egy gyökérral azáltal, hogy valós, aktív és természetes részét alkotja egy olyan közösség létének, mely őrzi a múlt kincseit és a jövő előérzetét.”¹ Ezzel a nyitó kijelentéssel Weil egy olyan metaforát használ, amely mélyen benne gyökerezett a francia politikai diskurzusban. A huszadik század közepére lehetetlen volt úgy megvitatni a francia önazonosságot, hogy ne botlottunk volna bele a gyökerek fogalmába.

A gyökér-metafora a reakciós és antiszemita gondolkodótól, Maurice Barrès-től ered, aki 1897-ben írott *Les Déracinés*, azaz a *Kitépelt sarkak* című ponyvaregényéről híressé vált. A regény Barrès szülővárosából, Lorraine-ból származó, vidéki fiatalok egy csoportjáról szól, akik elszakítják magukat otthonuktól, hogy Párizsba menjenek filozófiát tanulni. Ottlétük alatt egy kanti etikát valló professzor karmai közé kerülnek. Mivel végzetesen ki lettek téve a német filozófus elvont és abszolút állításainak, amelyek az [érzéki benyomásoktól független,] a priori ismereteken és nem a tapasztalaton alapszanak, ezek a francia fiatalok olyanok voltak, mint a párizsi aszfalton gyökereztetett kékfrankos

szőlő. A regény véres örületben éri el csúcspontját, amikor ketten a diákok közül, akiknek „Lorraine-i lelke” eltorzult a kanti érveléstől, meggyilkolnak egy nőt. A tanulság egyértelmű: miután ezek az ifjak elhagyták szülőföldjüket, hogy nagyvilágivá váljanak, ehelyett azonban elenyésznek.

Végző soron Barrès úgy ábrázolta a francia nemzetet, mint számtalan, a földhöz és egymáshoz kötött generáció munkáját. Franciaországot a *la terre et les morts* – azok az emberek határozták meg, akik ezen a földön dolgoztak, majd ide lettek eltemetve. Bár Weil szintén ragaszkodik a begyökerezettség alapvető fontosságához, megveti Barrès romantikus irracionális és lázas nacionalizmusát. Begyökerezettség alatt ő inkább olyasmit ért, ami lételméleti és megfoghatatlan. Weilben még mindig élénken él a tapasztalat Franciaország 1940-es katonai vereségéről. Részese volt annak a „nagy kivonulásnak”, amely során franciák milliói menekültek délre az előretörő német páncéloshadtestek elől. Weil azóta próbálkozott – sikertelenül – visszatérni szülőhazájába, amióta Franciaországból az Egyesült Államokba, majd 1942-ben Nagy-Britanniába ment, hogy segítsen szüleinek elmenekülni az antiszemita Vichy-kormány elől. Ahogy egy barátjának írta, úgy érezte, hogy „kitépték a gyökereit”.

Már a katonai megszállás zűrzavara előtt is, a francia lakosság széles rétegei lettek megmozgatva az iparosítás, a bürokrácia és a racionalizálás forgatagában. Bár az érintetteknek nem kellett helyet változtatni ezekben a folyamatokban, ennek ellenére „erkölcsileg gyökértelemek, száműzöttek voltak, akiket aztán mintegy megtértekként újra visszahelyeztek ipari munkaerőként. A futószalag mellett dolgozó párizsi munkás „semminek érezte magát”, olyan érzete volt, mintha „már nem is létezne”, hasonlóan a vidéki mezőgazdasági dolgozókhöz. A végzetes következmények Weil szerint elkerülhetetlenek voltak: Franciaország 1941-ben történő összeomlása „egyszerűen megmutatta, hogy milyen mértékben volt gyökértelen az ország. Egy fa, amelynek csaknem elpusztultak a gyökerei, az első fejszecsapásra kidől.”

1 Simone Weil, *Begyökerezettség*, Bp., Gondolat, 2012, ford. Gutbrod Gizella.

Weil munkájában a szigorú statisztikák és a folyamatos kutatás hiányát kárpótolja a pusztá tapasztalat és az éles megfigyelés. Simone Weil, aki polgári családból származott és Franciaország legelőkelőbb iskoláiban végzett, arra szánta el magát, hogy párizsi gyárakban és dél-franciaországi szőlőültetvényeken dolgozzon, szénbányákba szálljon le, és vonóhálós halászhajókon végezzen önkéntes munkát. Mivel Weilt idegesítették az elvont elméletek, amelyeket (néha félrevezetően) a felvilágosodás eszméjével kötött össze, saját gondolatait ugyanazoknak az embereknek az életébe gyökerezettette, akiket ma Christophe Guilluy francia szociológus „la France périphérique”-hoz (a „periférikus Franciaországhoz”) hasonlít. Amennyire társadalmi-gazdasági, annyira földrajzi helyzetjelzőként is a „periféria” főként olyan külvárosi területeket jelöl, ahol a kétkezi munkából élőket és a kis jövedelemmel járó szellemi munkából élőket az a veszély fenyegeti, hogy elsöprik őket a műszaki, pénzügyi és kereskedelmi innováció hatalmas hullámai. Ezzel egy időben a „*la France métropole*” (a nagyvárosi Franciaország) – a Párizshoz, Toulouse-hoz és Grenoble-hoz hasonló nagyvárosi központokban – a diplomás középosztály lovagolja meg ezeket a hullámokat. Tavaly viszont majdnem ök merültek alá, amikor a *les gilets jaunes* (sárgamellényesek), a perifériáról indult népmozgalom, saját maga olyan lökéshullámokat indított el, amelyek ismételten végigzúdultak az ország nagyvárosain.

A Guilluy által „törésnek” nevezett jelenség hasonlít Weilnél a gyökértelenség fogalmára. Egy törés azonban, például egy csonttörés vagy egy repedező alap megjavítása, meglehetősen egyértelmű feladat. A gyökértelenség ezzel szemben egy traumatikus állapot. A szintén száműzetésben élő Hannah Arendt, aki figyelmesen olvasta Weilt, korszakalkotó művében, *A totalitarizmus gyökereiben* úgy idézi a gyökerektől való elszakítottságot, mint különösképpen modern létállapotot. Ez volt a „modern tömegek átka az ipari forradalom kezdete óta a politikai intézmények és a társadalmi intézmények összeomlásáig korunkban” – írja. Arendt szerint kiszakítotttnak lenni azt jelenti, hogy „nincs helyünk a világban, amelyet mások

elismernek és szavatolnak” – ez „az emberi élet egyik alapvető tapasztalatától való megfosztottság”.

A gyökértelenségre adott válasz Weil számára abban áll, hogy magunkévá tesszük annak egyik alapvető okát: „A világ jelenleg újfajta hazafiasságot követel meg. Az idő pedig most érkezett el, amikor ezt a leleményes erőfeszítést meg kell tennünk, épp akkor, amikor a hazafiasság a vérontás okozója.” A nemzet tökéletlen eszköz volt a közös identitás- és jelentéstudat számára, de ennél jobb nem kínálkozott. A nemzet, és csakis egyedül a nemzet játszáná „azt a szerepet, amely a társadalom legfelsőbb küldetését képezi az egyes ember felé, nevezetesen, a múlttal és a jövővel való kapcsolat fenntartását végig a jelen időben”. A jelen szorult helyzetről adott diagnózisában Weil megelőlegezte Arendt erőteljes kritikáját a jogokat illetően, ragaszkodván ahhoz, hogy az egyetemes jogok ismételt előtérbe helyezése nem elégséges a küszöbön álló feladathoz.

Weil voltaképpen azt állítja, hogy a franciáknak az *Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatának* leporolása helyett inkább egy *Emberi és Polgári Szükségletek Nyilatkozatát* kellene követelniük. Míg az 1789-ből származó forradalmi dokumentum bevezetője kijelenti, hogy „a tudatlanság, a hanyagság vagy az ember jogainak lenézése az egyedüli oka a köz bajainak”, Weilnek megvannak az ezzel kapcsolatos kételyei. Az az egyszerű tény, hogy a jogok felismeretlenül maradnak, azt sejteti, hogy „nem sokat érnek” – ezt az igazságot az önkényeskedők az Atlanti-óceán mindkét partján felfogták. Az *Ami személyes, és ami szent* című esszéjében Weil szokatlan példával érzékelteti álláspontját. Ha valaki arra próbál kényszeríteni egy gazdát, hogy olcsóbban adja el a tojásait, az ezt válaszolhatja: „Jogom van megtartani az árumat, ha nem kapok rá kellő ajánlatot.” De most képzeljünk el egy fiatal lányt, akit prostitúcióra kényszerítenek. „Ő nem beszélhet a jogairól” – jegyzi meg Weil – „Ilyen helyzetben e szó nevétségesen erőtlen.”

A régies szóhasználat és helyzet azt benyomást kelti, hogy a tojásokról folytatott tárgyalás olyan, mint amikor szombat reggel elmegyünk

a helyi termelői piacra. Weil azonban nyilvánvalóan a saját életére gondolt a „kivonulás” alatt, amikor a kétségbeesett párizsiakat nézte, amint tojást próbálnak venni menekülés közben a gazdaságoknál. Sajnálatos módon kevésbé elavult a bordélyba kényszerített lányra való utalása. A szex-kereskedelem, természetesen az egész világot sújtó csapás, amely ellen számtalan emberi jogi szervezet küzd. Miközben Weil csodálja elhivatottságukat, azon is eltűnődik, hogy vajon felfogják-e a bűn valódi nagyságát. Weil azt gondolja, hogy szem elől tévesztjük a tett szörnyű voltát, ha a szex-kereskedelmet az emberi jogok megsértéseként, és nem az emberi szükségletek megsértéseként tálaljuk. A jogok Weil számára azokat a modern, kereskedelemre és szerződésekre épülő társadalmakat tükrözik vissza, amelyekben fogantak. Következésképpen, ha a jogai megsértéseként írjuk le azt, amit ezzel a fiatal lánnyal tettek, inkább elfedi, semmint megvilágítja, hogy mi forog kockán – történetesen a személyisége.

Miközben Weil ilyen kíméletlenül bánt a jogokkal, az árnyalatokat – mint ez oly gyakran megesis írásaiban és életében – úgy kezeli, mint az intellektuálisan és erkölcsileg gyávák menedékét. Ezzel egy időben ugyanakkor arra kötelez bennünket, hogy gondoljuk újra a kötelezettség természetét. Weil számára mások szükségleteinek egyenes következménye abbéli kötelezettségünk, hogy felismerjük őket, tekintet nélkül a körülményekre. Weil ezek után a „lélek tizennégy szükségletét” sorolja fel, amelyek a politikaitól és az anyagitól – szabadság, egyenlőség, a vélemény szabadsága – a meglehetősen anyagtalanig terjednek, mint például a rend, a hierarchia és a becsület. Ezen szükségletek mindegyike kötelezettséget von maga után mások részéről, jelenti ki Weil. Csakugyan, Weil ugyanazzal a magabiztossággal állítja az alábbiakat, mint amelyet az 1789-es nyilatkozat írói mutattak, akik ragaszkodtak az ember természetes, elidegeníthetetlen és szent jogaihoz: „Az emberi lény mint olyan iránti kötelezettség – egyedül ez örök.”

Weil az emberi kötelezéseket helyezi a nacionalizmus középpontjába, és így téve, elmozdítja a nemzetet a nacionalisták számára a végső érték forrását jelentő hagyományos helyéről. „A nemzet az egy tény”, írja, „egy tény pedig nem abszolút

értékű”. Eltérően nemzetünk miatt érzett büszkeségtől, amelyet nem lehet más nemzetekre átvinni, az együttérzés, saját természeténél fogva egyetemes indíttatású. Nemcsak dicséretes, de hasznos ennek az érzésnek a szorgalmazása, mivel szorosabbá teszi a testvériség kötelekeit mind a nemzeteken belül, mind közöttük.

Simone Weil értelmezésében a francia ellenállás által felvállalt „szörnyű felelősség” több volt, mint a náci Németország legyőzése. A nemzet és a nacionalizmus hagyományos értelmezésén szintén felül kell kerekedni; ezt a feladatot úgy ítélte meg, hogy „nem kevesebb, mint az ország lelkének az átformálása”. A nehézségeket fokozta a hazudozások gyilkos levegője, mely rátelepedett Franciaországra – figyelmeztet: „Korunkat oly mértékben megmérgezte a hazugság, hogy hazuggá tesz mindent, amit csak megérint.” Ez nemcsak a Vichy-kormány műve volt, hanem az azt megelőző Harmadik Köztársaságé is. Bizonyítékként Weil a nemzet ifjúságának nevelését hozza fel. Ezt írja: a gyerekeket arra tanítják, hogy „az országot érintő dolgok... olyan fontossági sorrendet élveznek, amely más dolgoktól megkülönbözteti őket”. S itt a bökkendő: „Épp ezen dolgok tekintetében nem kerülnek említésre az igazságosság, a mások iránti figyelmeesség, valamint a vágyaknak és a mohóságnak határt szabó kötelezőségek.”

Akkor sem, és most sem. Több mint fél évszázaddal később sem változott túl sok minden az iskolai tantervekben és a politikai diskurzusban, nézzük bármelyik partját is az Atlanti-óceánnak. Bár rengeteget írtak az emberi jogokról, hiány van az emberi kötelezésekről szóló könyvekből. Míg postaládáink tömve vannak olyan szervezetek küldeményeivel, mint a Human Rights Watch (Emberi Jogi Figyelő), a Human Rights Without Frontiers (Emberi Jogok Határok Nélkül) és a Human Rights League (Emberi Jogi Kutató Liga), soha nem hallunk például egy Human Obligations Watch (Emberi Kötelezőségek Figyelője) nonprofit szervezetről, azon egyszerű oknál fogva, hogy ilyen nem létezik.

Samuel Moyn történész azonban azt állítja, hogy ez a hiány valamiféle történelmi rendellenesség. A huszadi századig a köteletség és a szolgálat kérdése kapta a legnagyobb figyelmet a jogi és filozófiai vitákban, míg a

jogok igencsak háttérbe szorultak. Jelenleg ezek a szerepek megfordultak, írja, és ez jelentős következményekkel jár. „Maguk az emberi jogok sorvadnak el, amikor szószólóinknak nem sikerül átlépni azon a határon, amelyen túl a kötelességek nyelve van; amennyiben a papíron lefektetett előírások betartására törekszünk, meg kell keresni a feladatok ellátóit, és kényszeríteni kell őket terheik vállalására.” Weil elkeseredett hangú, de létünk alapkérdéseit tárgyaló műve hetven éve látta meg a napvilágot: ezen az évfordulón sem szabad elfeledkeznünk a fenti igazságról.

(*Foreign Affairs*)

Linda Villarosa²

Tények és téveszmék

A fajok közti testi különbségekről szóló tévhiteket a rabszolgaság igazolására használták – és még ma is elhiszik őket az orvosok³

A kimerítően fájdalmas orvosi kísérletek addig folytatódtak, amíg testét el nem torzították a mindenütt jelen levő sebhelyek. Az 1820-as és 1830-as években történt, hogy John Brown, aki rabszolga volt egy Baldwin megyei ültetvényen Georgia államban, kölcsönadták egy

orvosnak, Dr. Thomas Hamiltonnak, aki megállottan be akarta bizonyítani, hogy a fekete és a fehér emberek között léteznek fiziológiai különbségek. Hamilton Brown felhasználva próbálta meghatározni, milyen mély felépítésű a fekete bőr, mivel azt feltételezte, hogy vastagabb, mint a fehér. Brown, akinek végül sikerült Angliába menekülnie, tapasztalatait önéletírásában jegyezte fel, amelyet 1855-ben adtak ki *„Rabszolgasors Georgiában: John Brown, menekült, most Angliában tartózkodó rabszolga életének, szenvedéseinek és megmenekülésének elbeszélése.* Brown szavaival élve, Hamilton „hólyaghúztót tett a kezemre, lábamra és lábfejemre, amelyek a mai napig őrzik a hegeket. Addig nem hagyta abba, amíg ki nem húzta a fekete bőrt a felső és az alsó réteg alól. Körülbelül kéthetes időközökben vetett alá a hólyaghúzásnak”. Ez kilenc hónapig tartott, írta Brown, amíg „a doktor kísérletei annyira meg nem nyomorítottak, hogy nem tudták hasznomat venni a földeken”.

Hamilton jómodorú, déli úremler volt, tiszteletben álló orvos és a Georgiai orvosi Akadémia kurátora. Továbbá hasonlóan sok más orvoshoz a Dél akkori korszakában, gazdag ültetvényes is volt, aki a tudomány segítségével próbálta meg bebizonyítani, hogy fekete és a fehér emberek közti különbségek túlmutatnak a kultúrán és többet jelentenek pusztán külsőségeknél. Azt gondolták, hogy a fekete embereknek nagyok a nemi szerveik és kicsi a koponyájuk – ami egyet jelentett a promiszkuittással és az alacsony intelligenciával – és hogy jobban viselik a meleget, valamint, hogy védettek bizonyos betegségekkel szemben, másokra viszont fogékonyak. Ezek a tényként beállított téveszmék, amelyek orvosi folyóiratokban lelték igazolásra, alapul szolgáltak a társadalom azon nézetéhez, mely szerint a rabszolgasorban élők nem sokra voltak alkalmasak a kényszermunkán kívül; továbbá táptalajt jelentettek a rasszista eszméknek és a hátrányosan megkülönböztető közrendnek.

A századok során a két leginkább berögződött fiziológiai tévhit – nevezetesen, hogy a fekete emberek érzéketlenek a fájdalomra, illetve gyenge a tüdejük, és ezt csak kemény

2 Linda Villarosa a vezetője az újságíró-progrannak a New York-i Városi Főiskolán (City College of New York), és a *The New York Times* cikkírója. A fekete csecsemők halandóságáról és a gyermekágyi halálozásról írt riport jellegű cikke a döntőbe került a Nemzeti Magazin Díj (National Magazine Award) versenyében.

3 A cikk a rabszolgaság örökségét vizsgáló, ún. 1619-es projekt részeként jelent meg Az 1619-es projekt a *The New York Times* nagyszabású kezdeményezése, amely az amerikai rabszolgaság kezdetének 400. évfordulójáról emlékezik meg. Célja az ország történelmének újraértelmezése, amelynek során 1619-et fogjuk fel az alapítás valóságos évének, és a rabszolgaság következményeit és a fekete amerikaiak építő tevékenységét helyezük annak a történetnek a kellős közepébe, amelyet saját magunknak mesélünk arról, hogy kik is vagyunk.